

С. Г. Ковальова*

КРАДІЖКА У СИСТЕМІ НОРМ СУДЕБНИКА КАЗИМИРА 1468 РОКУ

Розвиток вітчизняного кримінального законодавства зумовлює інтерес дослідників до історичного коріння карних інститутів, зокрема, до литовсько-руського кримінального права. Проблемам злочину і покарання в Литовсько-Руській державі було присвячено чимало праць. Серед них слід насамперед згадати роботи Г. Демченка, О. Малиновського, Є. Чарнецького, М. Владимирського-Буданова, І. Черкаського та інших¹.

Однак основна увага дослідників була зосереджена на проблемах злочинів проти особи; майновим злочинам, зокрема крадіжці, приділялося менше уваги. Крім того, переважна кількість праць присвячена кримінальному праву Статутів Великого князівства Литовського; достатувовий період вивчення недостатньо. Цінним є внесок у вивчення литовсько-руського права XV ст., зроблений М. Владимирським-Будановим, який прокоментував статті Судебника 1468 р.² Вчений визначив деякі обставини, що впливали на кваліфікацію крадіжок, проаналізував причини, які зумовили утвердження одноосібної відповідальності злодія. Але загальні підходи дослідника до вивчення норм Судебника є дещо застарілими. Комплексне дослідження Судебника Казимира як правової пам'ятки належить І. Старостиній. Але у центрі уваги вченої загальні питання походження, значення кодексу, його місця у праві Великого князівства Литовського; безпосередньо крадіжкам авторка приділила незначну увагу в контексті характеристики особистої і сімейної відповідальності за злочини³.

Невирішеним є питання щодо походження норм Судебника 1468 р., у тому числі і тих, що стосуються крадіжки. Згідно з концепцією литовсько-руського права, Судебник має генетичний зв'язок із Руською Правдою, отже, його норми мають руське походження⁴. Сучасні литовські дослідники такий зв'язок заперечують, наголошуючи на тому, що порівняння права Великого князівства Литовського із Руською Правдою тенденційне⁵.

Дана стаття є спробою проаналізувати інститут крадіжки, визначити походження норм, присвячених цьому виду злочину, а також вказати на їхнє місце у системі норм Судебника 1468 р.

Майнові злочини є традиційним предметом уваги законодавця. У XV ст., коли у державі помітно зростає інтенсивність законотворчої діяльності, було зроблено першу спробу кодифікації законодавства — у 1468 р. видано Судебник великого князя Казимира⁶. Питання про призначення кодексу — для всієї держави чи для власне литовської землі — залишається відкритим, але більшість дослідників погоджуються з тим, що, яким би не було його призначення, Судебник застосовувався на всій території Великого князівства Литовського⁷, отже, мав загальнодержавне значення і може розглядатися як такий, що діяв і на українських та білоруських землях.

Більшість норм Судебника стосуються майнових злочинів, насамперед, крадіжки — "тятьби". Очевидно, даний злочин посідав провідне місце по частоті випадків. Дослідники Судебника вказують на те, що крадіжки були найпоширенішим злочином у селянському середовищі, яке складалося в основному з незаможних. У ст. 1 йдеться про злодія, якого було доставлено до суду із *лицем*. Виділення такого виду крадіжки в особливу категорію, на

© Ковальова С. Г., 2008

* доцент кафедри теорії та історії держави і права Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили, кандидат юридичних наук

¹ Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — К., 1894. — 173 с.; Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трёх редакциях. — Ч. 1. — К., 1894. — 273 с.; Владимирский-Буданов М. Ф. Очерки из истории Литовско-Русского права. — Вып. I. — К., 1889; Чарнецкий Е. История Литовского Статута с объяснением трёх его редакций и предварительным обозрением законодательных памятников, действовавших в Западной России до издания Статута. — Б. м., б. г.; Черкаский И. Поволаання над трупом забитого // Праці комісії для вивчення західно-руського та українського права. — Вып. I. — К., 1925.

² Владимирский-Буданов М. Ф. Хрестоматия по истории русского права. — Вып. 2-й. — Изд. 4-е. — СПб., 1901. — С. 32-43.

³ Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г. о личной и семейной ответственности при уголовных преступлениях // Восточная Европа в древности и средневековье: Сб. статей. — М.: Наука, 1978. — С. 252-260.

⁴ Леонтович Ф. Русская Правда и Литовский Статут // Антология украинской юридической мысли. В 6 т. — Т. 2. — К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2002. — С. 161.

⁵ Лазутка С. Комментарии // Первый Литовский Статут. — Вильнюс, 2004. — С. 407.

⁶ Судебник великого князя Казимира. — Вильнюс, 1967.

⁷ А. Pagrindines zinios apie teisyne // Судебник великого князя Казимира. — С. 5-15.

нашу думку, було пов'язане із впливами римського права. Римські юристи розрізняли крадіжки *manifestum, nec manifestum, conceptum i oblatum*. *Manifestum* — це різновид крадіжки, при якій злодій був затриманий на місці вчинення злочину; у тому числі з речовимим доказами; дехто відносив до *manifestum* також крадіжку будь-якої речі, доки вона не перенесена у те місце, куди злодій вирішив її перенести. *Conceptum* вважалася крадіжка, при якій крадена річ була знайдена у будь-кого в присутності свідків; *oblatum* — коли крадене було принесене будь-ким до третьої особи і в неї ж знайдено⁸.

Водночас Судебник зазнав потужного впливу звичаєвого права, що, зокрема, відбилося на класифікації крадіжок. Литовсько-руське право розрізняло крадіжку першу, повторну, на велику суму, на незначну, крадіжку коня або корови, крадіжку, коли злодій був упійманий на місці злочину, коли він встиг заховати крадене, скористатися ним. Залежно від обставин крадіжки вона тягла різну відповідальність (тут ми можемо помітити приклад певної казуальності норм середньовічного права).

Судебник встановлює смертну кару за кваліфіковану крадіжку. У литовсько-руському праві розрізняли просту і кваліфіковану крадіжку. Простою вважалася перша крадіжка, вона не каралася смертю. Повторне вчинення злочину, рецидив, були підставою для того, щоб крадіжка розцінювалася як кваліфікована. Однак крадіжка на велику суму, навіть якщо була вчинена вперше, вважалася кваліфікованою і каралася смертю.

За першу крадіжку злодій мав сплатити вину (ст. 3), смертною карою його не карали. У ст. 4 і 6 вказувалося, що сплата збитків потерпілому має здійснюватися із речей злочинця. Ст. 14 доповнює, що сплата вини також здійснюється із майна злодія.

У ст. 15 розглядається випадок, коли поєднуються дві кваліфікуючих обставини: наявність лиця і крадіжка на велику суму. За таких обставин злочинець підлягає смертній карі, навіть якщо вкрав вперше.

У ст. 16 вказана ще одна кваліфікуюча ознака злочину: репутація злочинця, думка про нього *околиці*. Сусіди, околиця тут виступають як свідки доброї чи поганої попередньої поведінки підозрюваного, а не самого факту злочину. Їхня роль у визнанні підозрюваного винуватим подібна до ролі *послухів* у давньоруському праві. *Околиця* ж — це “верв” Руської Правди.

Для порушення кримінальної справи проти особи, яка вже раніше притягувалася до відповідальності за крадіжку, достатньо заяви *сока*. Інститут *сочіння* відомий ще Руській Правді, він зустрічається й у праві західних і південних слов'ян⁹. Отже, дана норма має зв'язок із слов'янським правом.

При відсутності речових доказів для отримання власного зізнання підозрюваний видається на тортури. При зізнанні підозрюваного у злочинстві його страчують, навіть якщо речових доказів і не знайдено. Тортури, як і ордалії в Київській Русі, були не покаранням, а видом судових доказів. У XV ст. в європейських країнах ордалії вже не застосовувалися. Кримінальне право Європи було знайоме із тортурами, взятими з канонічного права. Їх використовували і у світському праві як “засіб методичного встановлення істини”, тобто сприймали як заміну ордаліїв.

У ст. 1 розглядається випадок, коли злодій не був упійманий з *лицем* на місці злочину, а крадене було знайдено у його дворі або домівці пізніше (відповідає крадіжці *conceptum* за римським правом). Такого злодія судові акти того часу називають “зłodієм приличним”, “зłodієм лицованим”.

Санкцією для злодія, приведеного до суду з *лицем*, є відшкодування матеріальних збитків потерпілому. Така санкція є типовою для феодального права з його приватноправовим поглядом на злочин. Нагадаємо, що основним покаранням за Руською Правдою була сплата віри — судового штрафу — потерпілому. З давньоруським правом цю норму зближує і те, що сама крадена річ йшла на користь суду як винагорода. Однак дана стаття свідчить про зародок публічноправового сприймання злочину: для злодія, що неспроможний сплатити штраф потерпілому, встановлювалася смертна кара через повішення.

Цікаво порівняти передбачене Руською Правдою і Судебником покарання із таким у римському праві. За Законами XII таблиць, за крадіжку вільний громадянин після

⁸ Институции Гая. Книга 3, п. п. 183, 184, 186, 187 // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: В 2-х т. / Отв. ред. Н. А. Крашенинникова. Т. 1: Древний мир и Средние века. — М.: Норма, 2005. — С. 273-274.

⁹ Пашуто В. Т., Шгаль И. В. Корчула. Корчульский Статут как исторический источник изучения общественного и политического строя острова Корчула XIII в. — М.: Наука, 1976. — С. 104-105; Bardach Y. Sok, soczenie, prosoka. — Warszawa — Poznan, 1973. — S. 91-94.

тілесного покарання віддавався у рабство потерпілому, а раб — підлягав смертній карі. Пізніше преторським едиктом було встановлено особливий позов проти вільної особи і проти раба із штрафом, який учетверо перевищував вартість украденої речі¹⁰.

У Судебнику встановлюється невинуватість родини злодія, впійманого з *лицем* на місці злочину. Ясно, що у такому випадку жінка і діти могли не знати про злочин чоловіка і батька, а також не могли споживати краденого. У науковій літературі немає єдиного погляду на мотиви, якими керувався законодавець при встановленні цієї норми¹¹. Не намагаючись давати оцінку таким мотивам, зауважимо, що встановлення одноосібної відповідальності за злочин об'єктивно було, безумовно, прогресивним кроком у розвитку права.

Звільнення від відповідальності жінки і дітей злочинця сприяло збереженню майна їхнього власника.

У ст. ст. 1-6 Судебника йшлося в основному про суб'єктів злочину-залежних людей. Ст. 7 встановлює відповідальність феодалів, які були співучасниками злочину своїх людей — як невільників (холопів і челяді), так і підданих-селян. Визначені два види співучасті: потурання (сформульовано як “господар те відав”, тобто знав і не вжив заходів для припинення злочинної діяльності) і пособництво. Покарання для співучасників встановлене таке ж, як і для безпосередніх виконавців злочину. Але спеціально вказується, що для визнання вини пана необхідні докази. Такими вважалися власне зізнання (ст. 18), речові докази (ст. ст. 1, 5), показання свідків (ст. 17).

Те, що тяжкість покарання за злодійство не залежала від соціального становища суб'єкта, є прогресивним. Однак М. Владимирський-Буданов слушно зазначив, що відповідальність господаря-співучасника у злочині у той час, коли той же господар був суддено по кримінальних справах своїх людей (ст. ст. 9 і 11), була, у більшості випадків, удаваною¹².

Для феодального права характерним є погляд на злочин, як на приватну справу між винуватим і потерпілим. Зокрема це знайшло відображення у тому, що справу про крадіжку, покалічення, навіть убивство можна було залагодити шляхом договору між сторонами. Допускалося припинення справи на будь-якій стадії судового процесу, вибачення злочинця. Прояви приватноправового ставлення до злочину були настільки сильними у литовсько-руському суспільстві, що законодавець вважав за потрібне зазначити: пан не може замінити кару звиклими способами: обернути винуватого селянина на невільного — холопа чи челядина, замінити покарання грошовою компенсацією тощо. Феодал, який порушує дану норму, сам є правопорушником і підлягає суду великого князя і Панів-Ради.

Норми Судебника свідчать про зародки публічноправового погляду на злочин як на суспільно небезпечне діяння, а не як на приватну шкоду. Метою покарання поступово стає не тільки відшкодування збитків потерпілому, а і відплата злочинцю.

Таким чином, у Судебнику великого князя Казимира 1468 р. крадіжка посідає центральне місце у системі майнових злочинів. Норми Судебника, що стосуються крадіжок, значною мірою пов'язані із нормами давньоруського права. Водночас на їхню еволюцію вплинуло римське право. Поняття законодавця про крадіжку ускладнюється. Крадіжки поділялися на прості і кваліфіковані. Досить чітко виділялися кваліфікуючі обставини крадіжок. Приватноправовий погляд на злочин поступово замінюється публічноправовим. Все це дозволяє стверджувати, що у Судебнику литовсько-руське кримінальне право отримало подальший розвиток, причиною чого стали соціально-політичні процеси, які відбувалися у державі.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою історії та теорії держави і права
Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили
(протокол № 07/08-2 від 28 вересня 2007 року)*

¹⁰ Институции Гая. Книга 3, п. 189 // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран В 2-х т. / Отв. ред. Н. А. Крашениникова. Т. 1: Древний мир и Средние века. — М.: Норма, 2005. — С. 274.

¹¹ Владимирский-Буданов М. Ф. Хрестоматия по истории русского права. — Вып. 2-й. — Изд. 4-е. — СПб., 1901. — С. 33; Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г. о личной и семейной ответственности при уголовных преступлениях // Восточная Европа в древности и средневековье: Сб. статей. — М.: Наука, 1978. — С. 259.

¹² Владимирский-Буданов М. Ф. Указ. работа. — С. 35.